

บุญข้าวสาก: มิติความเชื่อและพิธีกรรมทางศาสนากับคุณค่าเชิงจริยะในสังคมไทย

Bun Khao Sak: Belief Dimension and Religious Rituals and Ethical Values in Thai Society

พระครูโกวิทสุตาภรณ์

Phrakru Kowitsutaporn

สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ National Office of Buddhism

Corresponding author email: sudathai2563@gmail.com

Received December 20, 2020; Revised December 31, 2020; Accepted: December 31, 2020

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาบุญข้าวสาก: มิติความเชื่อและพิธีกรรมทางศาสนากับคุณค่าเชิงจริยสังคม โดยใช้การศึกษาจากเอกสาร หนังสือและบทความที่เกี่ยวข้อง ผลการศึกษาพบว่า มูลเหตุของประเพณีบุญข้าวสากนั้น เกิดจากพระญาติของพระเจ้าพิมพิสารได้ปรากฏตนแสดงความทุกข์ทรมานที่ได้รับในแดนแห่งเปรตนั้น โดยมีวัตถุประสงค์หลักคือการอุทิศบุญแก่บรรพบุรุษผู้ล่วงลับไปแล้วด้วยความปรารถนาที่จะให้ญาติเหล่านั้น พ้นจากภาวะแห่งความทุกข์ในภูมิของเปรต นอกจากนี้ บุญข้าวสาก ยังเป็นการตอบแทนคุณแก่แผ่นดินที่ได้ให้ความอุดมสมบูรณ์ทางการเกษตร ดังนั้น การทำบุญนี้ จึงเป็นการแสดงออกซึ่งความกตัญญูต่อบรรพบุรุษหรือญาติของตนที่ล่วงลับไปแล้วด้วยความห่วงใย เป็นการแสดงความเคารพต่อพื้นดินที่อาศัยทำมาหากิน และรักษาประเพณีไว้เพื่อประโยชน์ต่อสังคมต่อไป

คำสำคัญ: บุญข้าวสาก, มิติความเชื่อ, พิธีกรรมทางศาสนา, คุณค่าจริย

ABSTRACT

This article has an objective to study Bun Khao sak: dimensions of beliefs and religious rituals and social values. This is a qualitative research done by studying academic documents. It was found that the cause of the Bun Khao Sak tradition Born from the kin of Pimpisan king has appeared to express the suffering received in the land of the jinn Its main objective is to dedicate merit to the deceased ancestors with concern that they would like them to Free from the condition of suffering in the land of jinn. In addition, merit Khao Sak is also rewarding you to the land that has provided fertility in agriculture, so this merit is an expression of gratitude to one's ancestors or relatives who have passed away. Concern It shows respect for the ground where they live and keep the tradition for the benefit

of society.

Keywords: Bun Khao Sak, Belief Dimension, Religious Rituals, Ethical values

บทนำ

คติความเชื่อว่าโลกหน้าปรโลกมีจริง เนื่องจากสัตว์จะต้องถือกำเนิดในกำเนิดใดกำเนิดหนึ่งหรือภพภูมิใดภพภูมิหนึ่ง จนกว่าจะบรรลอรุทธผลทำลายกิเลสจนหมดสิ้น ก็ไม่ต้องมาเวียนว่ายตายเกิด โดยความเชื่อเรื่องเปรตนี้ สืบเนื่องจากเรื่องพระญาติของพระเจ้าพิมพิสารที่ตายไปแล้ว เกิดเป็นเปรต พระองค์จึงทรงอุทิศส่วนบุญไปให้ เป็นมูลเหตุให้ชาวพุทธนิยมทำบุญกรวดน้ำอุทิศส่วนบุญให้แก่ผู้เป็นเปรตในปรโลก ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาถึงปัจจุบัน เพราะเชื่อว่าญาติจะได้รับส่วนบุญที่ญาติอุทิศไปให้ บุญข้าวสากนิยมทำในเดือนสิบของภาคอีสาน เชื่อว่า เป็นการอุทิศแก่บรรพบุรุษและแสดงถึงความกตัญญูต่อบุพการี นอกจากนั้น เปรตชน คือ ผู้ล่วงลับจากโลกมนุษย์ไปเกิดในแดนเปรตที่มีแต่ความทุกข์ยากลำบากด้วยเศษแห่งผลกระทบ โดยมีความโลภเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้จิตสร้างระบบกรรมให้แก่ตนแล้วเสวยผลกรรมนั้นจนกว่าจะสิ้นหรือดับพฤติกรรมนั้นได้

ชาวอีสานเชื่อว่า เปรตนั้นมีจริง ทั้งที่เป็นญาติของตนและทั้งที่ไม่มีญาติ เปรตเหล่านั้น จะปรากฏก็ต่อเมื่อต้องการสิ่งใดสิ่งหนึ่งจากมนุษย์ ตามคติความเชื่อของชาวอีสานเปรตเหล่านั้น จะถูกปล่อยมาเพื่อมารับส่วนบุญจากบรรดาญาติ ๆ ของตนในช่วงเดือนสิบ เชื่อว่า เปรต จะถูกปล่อยมาประมาณ 15 วัน ถ้าถือตามนัยนี้ คือ ตั้งแต่วันดับ เดือน 9 เป็นวันรับเปรต เรียกว่า “บุญข้าวประดับดิน” จนถึงวันเพ็ญเดือน 10 คือวันส่งเปรตกลับ เรียกว่า “บุญข้าวสาก” แต่ถ้าหากพิจารณาให้ลึกซึ้งถึงความเชื่อเหล่านี้ จะเห็นถึงภูมิปัญญาของคนโบราณ ที่พยายามสะสมอุบาย และแนวทางในการปฏิบัติที่เห็นว่าดี เหมาะสมกับสภาพสังคมไว้ให้ลูกหลานได้ทำตาม ความเชื่อของคนเกิดจากการศึกษาและประสบการณ์ อาจจะมีเพิ่มมีลดมีเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพสังคมแต่ละสังคม ถ้าความเชื่อตรงกันก็เกิดสันติสุข แต่ถ้าความเชื่อขัดกันเมื่อไรก็วุ่นวายและในความเชื่อต่าง ๆ ดูเหมือนว่าระบบ “ฮีดสิบสอง” จะเป็นประเพณีที่ทุกคนรู้จักและปฏิบัติตามกันมาไม่ขาดสายจนตราบเท่าทุกวันนี้ ถึงแม้บางประเพณีจะถูกสืบลืมนไปบ้าง แต่บางประเพณีก็ถูกยอมรับและปฏิบัติกันอย่างเคร่งครัดมากขึ้น คนอีสานจึงพูดติดปากเสมอว่า การกระทำทุกอย่างให้เป็นไปตาม “ฮีดสิบสอง” และ “คองสิบสี่” จึงจะเจริญงอกงามประกอบอาชีพรุ่งเรือง ดังคำที่ว่า ทำอะไรอย่าให้ผิด “ฮีด” (อุดม บัวศรี, 2546)

ชาวอีสานนั้น มีความเชื่อเรื่องการทำบุญอุทิศให้แก่ผู้ตาย ดังจะเห็นได้จากการทำบุญเดือนสิบที่เรียกว่าบุญข้าวสาก ทั้งนี้โดยมีความเชื่อที่ว่า ผู้ตายนั้นย่อมได้รับส่วนบุญที่ตนอุทิศไปให้จากญาติในโลกนี้เท่านั้น โดยคติความเชื่อนี้ มีมูลเหตุมาจากพระเจ้าพิมพิสารที่ทรงกระทำหลังจากฉลอง พระเชตะวันมหาวิหาร จึงได้กราบทูลพระพุทธรองค์ และคณะสงฆ์เพื่อมาฉันภัตตาหารและเพื่อถวายเสื้อผ้าอาภรณ์อุทิศแก่พระญาติผู้ล่วงลับหรือบุพเพตชน เพราะไม่ต้องการให้บรรพชนหิวโหยและเปลือยกาย (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, 2529)

ดังนั้น ในบทความนี้ จะกล่าวถึงบุญข้าวสากกับมิติความเชื่อและพิธีกรรมทางศาสนากับคุณค่าเชิงจริยะของสังคมไทย เพื่อให้เกิดประโยชน์ในการปฏิบัติต่อประเพณีและความเชื่อที่ถูกต้องดังสืบไป

แนวคิดเรื่องข้าวสากับมติดความเชื่อและพิธีกรรมทางศาสนา

1) ความหมายของบุญข้าวสาก

การทำบุญข้าวสาก (หรือบุญเดือนสิบ) ซึ่งคำว่า “ข้าวสาก” พจนานุกรมภาษาถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ของสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 2 พ.ศ. 2537 ได้ให้ความหมายไว้ดังนี้ “ข้าวสาก ชื่องานบุญกลางเดือนสิบ, สลากภัตถวายสงฆ์ หรือห่ออาหารคาวหวาน หมากพลู บุหรี่ ที่นำไปเช่นวิญญูณบรรพบุรุษ”

วัดเจนนานุกรมพาสาลาว ของ ดร.ทองคำ อ่อนะสีสอน พิมพ์ที่โรงพิมพ์เวียงจันทร์ ปี ค.ศ. 1992 ได้ให้ความหมายว่า ข้าวสาก น.ข้าวถวายด้วยกานจับสะหลาก เป็นประเพณีอันหนึ่งในฮีตสิบสองของลาว ละหวายในมือเดือนสิบเพ็ง เอ็นมือขุนข้าวสาก หลือ ข้าวสาก (คำแปล ข้าวสาก น. ข้าวที่ถวายพระสงฆ์ด้วยการจับสลาก เป็นประเพณีอันหนึ่งในฮีตสิบสองของลาว ถวายในวันเพ็ญเดือนสิบ เรียกวันทำบุญว่า บุญข้าวสาก หรือข้าวสาก) (ทองคำ อ่อนะสีสอน, 2550)

คำว่า “สาก” ในที่นี้มาจากคำว่า “ฉลาก” ในภาษาไทย ข้าวสากหรือฉลากภัตนี้แต่ละท้องถิ่นทำไม่เหมือนกัน เช่นในบางท้องถิ่นอาจจะจัดของเครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน เช่น สบู่ ยาสีฟัน ยาตำราหลวง มาทำเป็นห่อๆ นำไปถวายพระ ก่อนจะทำพิธีถวายก็จะมีการจับฉลากก่อน ที่นี้พอตนเองจับฉลากได้เป็นชื่อของพระเถรรูปใด ก็นำไปถวายตามนั้น ลักษณะเช่นนี้ถือว่าการเสี่ยงสมภาร (บารมี) ว่าในปีนั้นดวงชะตาหรือชีวิตของตนจะเป็นเช่นไร มีการทำนายไปตามลักษณะของพระหรือเถรที่ตนเองจับฉลากได้ เช่น บางคนอาจจะจับได้พระที่เป็นผู้ที่อายุพรรษามากถือว่าเป็นผู้มีชีวิตมั่นคง หรือจับฉลากถูกพระเปรียญหรือเถรมหาก็ถือว่าเป็นผู้ที่สติปัญญามาก เป็นต้น

นอกจากนั้น ในบางท้องถิ่น จะมีการทำข้าวสากหรือฉลากภัตนี้เป็นลักษณะห่อด้วยใบตองกล้วยเอาไม้กลัดหักกลัดท้ายมีรูปลักษณะคล้ายๆ กลีบข้าวต้ม แต่ไม่พับสันตองเหมือนการห่อข้าวต้ม แล้วเย็บติดกันเป็นชุดๆ ภายในห่อนั้น บางห่อบรรจุหมาก พลู บุหรี่ ข้าวต้ม ข้าวสาร ปลา เนื้อ เป็นต้น ซึ่งแต่ละห่อนั้นไม่ซ้ำกัน แล้วนำไปแขวนห้อยไว้ตามต้นไม้ หรือรั้วบริเวณวัด ในตอนเช้าดึกของวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 10 เสร็จแล้วจะมีการตีโปง กลอง ช้อง ระฆัง เป็นสัญญาณป่าวร้องให้เปรตมารับเอา พิธีการเช่นนี้เรียกว่าแจกข้าวสาก หลังจากนั้นเป็นเรื่องของชาวบ้านที่จะเก็บคืนมา ในบางที่มีการแย่งกันเป็นที่สนุกสนาน ซึ่งตอนนี้เรียกว่า “ชิงเปรต” หรือ แย่งข้าวสาก โดยมีความเชื่อท้องถิ่นที่ผู้เฒ่าผู้แก่ได้เล่าให้ฟังว่า ผู้ใดแย่งข้าวสากจากเคนเปรตมากิน จะเป็นคนที่อ้วนท้วนสมบูรณ์ ปราศจากโรคหรือพยาธิต่างๆ ใบตองที่ห่อข้าวสาก ก็นำเอามาเก็บไว้ตามไร่นาตากแห้ง (สถานที่เพาะข้าวกล้าก่อนปักดำ) เชื่อว่าจะทำให้ข้าวกล้าในนาอุดมสมบูรณ์ดี ฉะนั้น การทำบุญข้าวสาก จึงเป็นช่วงที่กำลังอุดมสมบูรณ์ บริบูรณ์ไปด้วยพืชพันธุ์ธัญญาหาร สังเกตได้จากบทพญา ที่นักปราชญ์อีสานได้กล่าวไว้ว่า...

มีแต่สดใสขึ้นคืนวันอันแสนม่วน
ต่างก็ชวนพี่น้องโฮมเต้าแต่งทาน
ขวงเขตย่านบ้านป่านาหวาย
กลายมาถึงเดือนสิบ สิกนมันมาต้ม
พ่องกะมกอข้าวเอาเทากำลังอ่อน
พ่องกะคอนต่าน้อยลงห้วยหอมนา

เดือนนี้บได้เข้าพากันแต่งทานถ
 ข้าวสากลงไปวัดถวายหมู่สังฆเจ้า
 มีลาบเทาพร้อมทั้งหมกตักแด่
 ของดีชั่วกุดจี
 มีทั้งหมกหมากมีกะมาพร้อมพร้ากัน (พวงพิกุล มัชฌิมา, 2537)

2) ประวัติความเป็นมาของบุญข้าวสาก

ประวัติและความเป็นมาของเรื่องการทำบุญข้าวสากนี้ เกิดจากความเชื่อตามนิทานธรรมบทที่กล่าวไว้ว่า บุตรภุมมณีนี้นั่งเมื่อพ่อสิ้นชีวิตแล้ว แม่ก็หาภรรยาให้ แต่ไม่มีบุตรด้วยกัน แม่จึงหาหญิงอื่นให้เป็นภรรยาอีก ต่อมาเมียน้อยมีลูก เมียหลวงจึงคิดฆ่าเมียน้อยและลูก ก่อนตายเมียน้อยคิดอาฆาตเมียหลวงชาติต่อมาทั้งสองเกิดเป็นสัตว์ชนิดต่าง ๆ และอาฆาตเข่นฆ่ากันเรื่อยมา จนชาติสุดท้าย ฝ่ายหนึ่งเกิดเป็นคน อีกฝ่ายหนึ่งเกิดเป็นยักษ์ ยักษ์จึงจองเวรได้มากินลูกของผู้เป็นคนถึงสองครั้ง พอเกิดลูกคนที่สามยักษ์จึงจะตามมากินอีก หญิงคนนั้นพร้อมลูกและสามี จึงหนีไปพึ่งพระพุทธเจ้า ณ เขตวันมทวิหาร พระพุทธเจ้าได้เทศนาให้ทั้งสองเลิกจองเวรกัน และโปรดให้ทางยักษ์หนีไปอยู่ตามหัวไร่ปลายนา นางยักษ์มีความรู้เกณฑ์เกี่ยวกับฝนและน้ำดี ชาวเมืองนับถือมาก จึงได้นำอาหารไปส่งอย่างบริบูรณ์ นางยักษ์จึงนำอาหารเหล่านั้นไปถวายเป็นสลากภัตแด่พระสงฆ์วันละแปดที่เป็นประจำ ชาวอีสานจึงถือเป็นประเพณีถวายสลากภัต หรือบุญข้าวสากสืบต่อมาและมีการเปลี่ยนเรียกนางยักษ์นี้ว่าตาแฮก (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 25 ข้อที่ 291 หน้าที่ 123)

3) รูปแบบประเพณีการทำบุญข้าวสาก

ในการทำบุญข้าวสากนี้ เป็นเรื่องของความเชื่อที่ว่า ในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 10 เป็นวันที่พระยายมบาล เปิดขุมนรกให้สัตว์นรกได้มารับส่วนบุญส่วนกุศลจากญาติพี่น้องที่อยู่ในมนุษยโลก ตั้งแต่เที่ยงคืนถึงวันขึ้น 14 ค่ำ ไปจนถึงเที่ยงคืนวันขึ้น 15 ค่ำ เมื่อพวกเขาหรือสัตว์นรกเหล่านั้นมารับส่วนบุญจากญาติพี่น้องที่อยู่ในมนุษยโลก พวกที่ได้รับบุญกุศลที่เกิดจากการทำบุญข้าวสากนี้ ก็จะอวยพรให้ลูกหลานอยู่เย็นเป็นสุข มีความอุดมสมบูรณ์ด้วยสิ่งที่ต้องการและปรารถนา ในทางตรงข้าม ถ้าหากว่ามาแล้วเกิดไม่ได้ส่วนบุญอะไรเลย ก็จะน้อยเนื้อต่ำใจว่า ลูกหลานไม่ใส่ใจ ถึงแม้ว่าผู้อื่นไม่ใช่ญาติสายโลหิตจะอุทิศแผ่ส่วนบุญไปให้ ก็ได้แต่เลียใบตองห่อข้าวสากเท่านั้น ซึ่งไม่ถึงกับอึดอัดอะไรเลย ก็ได้สาปลูก แข่งหลานที่ไม่เอาใจใส่ มัวแต่แย่งทรัพย์สมบัติมรดก ที่เขาหามาในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ จนกระทั่งสิ้นผู้มีพระคุณ ในเรื่องนี้ก็จะทำให้น่ากลัวเกรงโทษในการทอดทิ้งผู้มีพระคุณโดยเฉพาะพ่อแม่ ญาติสายโลหิต ควรได้รับการเอาใจใส่จากลูกหลาน ทั้งในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ และหลังจากที่ตายไปแล้ว

ในประเพณีบุญเดือนสิบนี้ บางท้องถิ่นจะจัดให้มีการถวายทาน รักษาศีล เพื่อเป็นอุทิศส่วนกุศลไปให้ปวงญาติที่ตายไปแล้ว นอกจากนี้ยังจัดให้มีการฟังเทศน์ตลอดทั้งวันอีกด้วย โดยเรื่องที่นำมาเทศน์ส่วนมากเป็นเรื่องวรรณกรรมท้องถิ่น และมีอิทธิพลต่อความเชื่อของท้องถิ่น ในลักษณะของการขัดเกลาคิดใจ และเร่งเร้าให้ทำคุณงามความดีในรูปแบบต่าง ๆ เช่น เรื่องมโหสถ เรื่องพระเจ้าสิบชาติ เรื่องท้าวกำกาดำเป็นต้น บุญเดือนสิบถือได้ว่าเป็นประเพณีอันดีงามของคนอีสาน ที่ควรเอาใจใส่ประเพณีปฏิบัติกัน

องค์ประกอบและขั้นตอนพิธีกรรมการทำบุญข้าวสาก มี 4 อย่าง ดังนี้

1) บุคคลที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรม มี 2 ประเภท คือ ผู้นำในการประกอบพิธีกรรม และผู้ร่วมพิธีกรรม (1) ผู้นำพิธีกรรม หมายถึง บุคคลที่มีหน้าที่บอกขั้นตอนต่าง ๆ ของพิธีกรรมตลอดจนอำนวยความสะดวกแก่ผู้มาทำบุญ ได้แก่ พระสงฆ์ สามเณรในอาวาส และไวยาวัจกร คณะกรรมการวัด ตลอดถึงผู้นำท้องถิ่น ได้แก่ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน หรือผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง เป็นต้น (2) ผู้ร่วมพิธีกรรม หมายถึง บุคคลที่มีส่วนเกี่ยวข้องและมีส่วนร่วมในการประกอบพิธีกรรม เตรียมสิ่งของ ตลอดจนประกอบพิธีกรรมตั้งแต่ต้นจนจบ ได้แก่ ชาวบ้าน

2) สถานที่ใช้ประกอบพิธี สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ส่วน ได้แก่ (1) บ้าน บ้านจะเป็นสถานที่เตรียมการ ใช้เป็นสถานที่จัดหุงหาอาหารทั้งคาวหวาน เตรียมผู้ที่จะไปร่วมพิธีกรรมในครอบครัวให้พร้อม ดังนั้นจึงเป็นสถานที่เตรียมงานก่อนวันทำบุญประมาณ 1 สัปดาห์ (2) วัด เป็นสถานที่ใช้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา โดยใช้ทุกส่วนภายในและภายนอกบริเวณวัด ส่วนที่ใช้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ได้แก่ ศาลาการเปรียญ

3) วัตถุประสงค์ที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรม เครื่องมือเครื่องใช้ ประกอบพิธีกรรม ได้แก่ เครื่องสักการะ มีดอกไม้ธูปเทียน พร้อมปัจจัยถวายภัตตาหารเพล สลากภัต หมายถึง อาหารคาวหวานที่จัดใส่สำหรับหรือปันโต ปัจจุบันนิยมใช้ปันโต เนื่องจากสะดวกในการถือและป้องกันฝุ่นละอองที่จะปนเปื้อนอาหารในระหว่างถือไปวัด สลากภัตทำขึ้น เพื่อนำไปจับสลากซื้อพระสงฆ์แล้วถวายตามนั้น

4) ระยะเวลาที่ประกอบพิธีกรรม เมื่อได้เวลาเช้าของวันรุ่งขึ้นวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 10 เวลาเช้าชาวบ้านไปทำบุญตักบาตรที่วัดอุทิศส่วนกุศลให้ญาติผู้ใหญ่ที่ล่วงลับไปแล้ว แต่อาจมีบางคนอยู่วัดรักษาศีล ฟังเทศน์ เมื่อถึงเวลาใกล้เพล ก็เตรียมภัตตาหารไปวัดอีกครั้งหนึ่ง มีห่อข้าวน้อย ห่อข้าวใหญ่ ข้าวสาก และอาหารอื่นๆ บางแห่งอาจจัดของที่จะถวายเป็นภัตตาหารเพลไปด้วย เมื่อถึงวัดแล้ว ก็จะจัดภัตตาหารและของที่จะถวายพระภิกษุ ถวายเสียก่อน บางแห่งนิยมทำเป็นสลาก ชาวบ้านคนไหนจับสลากถูก ชื่อพระภิกษุรูปใด ก็ถวายรูปนั้น ทำนองเดียวกับการทำบุญสลากภัต จึงเป็นเหตุให้เกิดความเข้าใจว่า การทำบุญข้าวสาก ก็คือทำบุญด้วยวิธีถวายตามสลาก

ส่วนห่อข้าวน้อย ห่อข้าวใหญ่ ชาวบ้านแจกกันเอง ห่อข้าวน้อยนั้น เมื่อแจกแล้วก็แก้ห่อออกกินกันในวัดทีเดียว ถือกันว่าเป็นการกินในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ในโลกนี้ ส่วนห่อข้าวใหญ่ เอากลับไปบ้าน เก็บไว้ในเวลาต่อไป เพราะอาหารในห่อนั้นเป็นพวกของแห้ง เช่น ปลาแห้ง เนื้อแห้ง ซึ่งสามารถเก็บไว้ได้เป็นเวลานานๆ ถือคิดว่าเอาไปกินในปรโลก ประเพณีแจกห่อข้าวน้อยและห่อข้าวใหญ่นี้ ปัจจุบันเกือบไม่มีแล้ว จะจัดเพียงภัตตาหารไปถวายพระภิกษุพร้อมด้วยข้าวสาก หรือ ถวายกระยาสารเท่านั้น

4) ประเพณีการทำบุญข้าวสาก

ในการทำบุญข้าวสากนี้ เป็นเรื่องที่คนอีสานใส่ใจมากกว่าบุญข้าวประดับดินเพราะว่า เป็นเรื่องของความเชื่อที่ว่า ในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 10 เป็นวันที่พระยายมภบาล เปิดขุมนรกให้สัตว์นรก ได้มารับส่วนบุญส่วนกุศลจากญาติพี่น้องที่อยู่ในมนุษยโลก ตั้งแต่เที่ยงคืนถึงวันขึ้น 14 ค่ำ ไปจนถึงเที่ยงคืนวันขึ้น 15 ค่ำ เมื่อพวกเปรตหรือสัตว์นรกเหล่านั้นมารับส่วนบุญจากญาติพี่น้องที่อยู่ในมนุษยโลก พวกที่ได้รับบุญกุศลที่เกิดจากการทำบุญข้าวสากนี้ ก็จะอวยพรให้ลูกหลานอยู่เย็นเป็นสุข มีความอุดมสมบูรณ์ด้วยสิ่งที่ต้องการและปรารถนา ในทางตรงข้าม ถ้าหากว่ามาแล้วเกิดไม่ได้ส่วนบุญอะไรเลย ก็จะน้อยเนื้อต่ำใจว่า ลูกหลานไม่ใส่ใจถึงแม้ว่าผู้อื่นไม่ใช่ญาติสายโลหิตจะอุทิศแผ่ส่วนบุญไปให้ ก็ได้แต่เลียใบตองห่อข้าวสากเท่านั้น ซึ่งไม่ถึงกับอึดท้องอะไรเลย ก็ได้สาปลูกแข่งหลานที่ไม่เอาใจใส่ มัวแต่แย่งทรัพย์สินสมบัติมรดก ที่เขาหามาในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่

จนกระทั่งลืมนึกถึงพระคุณ ในเรื่องนี้ก็จะทำให้น่ากลัวเกรงโทษ ในการทอดทิ้งผู้มีพระคุณโดยเฉพาะพ่อแม่ ญาติสายโลหิต ควรได้รับการเอาใจใส่จากลูกหลาน ทั้งในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ และหลังจากที่ตายไปแล้ว

วัตถุประสงค์สำคัญของประเพณีทำบุญข้าวสาก มีดังต่อไปนี้

- 1) เป็นการทำบุญอุทิศให้แก่บรรพบุรุษ ผู้ล่วงลับไปแล้วจากโลกนี้ (จันทร์ ไพจิตร, 2520)
- 2) เป็นการทำเพื่ออุทิศให้แก่ผู้ล่วงลับไปแล้วอย่างหนึ่ง ทำเพื่อให้เกิดสวัสดิ มงคลแก่ตนเองใน เมื่อคนมีอายุล่วงมาได้ครั้งปีย่างหนึ่ง ทำเพื่อประสานสามัคคีในระหว่างเพื่อนบ้านอย่างหนึ่ง (แปลก สนธิรักษ์, 2520)

หากพิจารณาในแง่ของวัตถุประสงค์โดยรวมของประเพณีการทำบุญข้าวสากนี้ โดยเฉพาะภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ (อีสาน) ย่อมมีพิธีกรรมและความเชื่อคล้ายคลึงกัน ต่อไปนี้

- 1) เพื่อเป็นการแสดงความยินดี ที่ประสบความสำเร็จในการเพาะปลูก มีผลผลิตแรกได้จากพืช พันธุ์ธัญญาหารของตน
- 2) เพื่อเป็นการแสดงความกตัญญูต่เวท ด้วยการทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้แก่บรรพบุรุษที่ ล่วงลับไปแล้ว
- 3) เพื่อทำบุญเป็นสิริมงคล แก่เรือกรสวนไร่นา ครอบครัวและแก่ตนเองที่อายุล่วงเลยมาได้ครั้งปี โดยสวัสดิ
- 4) เพื่อเป็นการบำรุงพระพุทธศาสนา ด้วยการถวายพืชผลแรกได้ หรือขนมตามฤดูกาลแด่ พระสงฆ์
- 5) เพื่อเป็นการปลูกฝังคุณธรรม โดยยึดหลักสังคหวัตถุ 4 เป็นแนวปฏิบัติ เช่น แสดงความ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ให้พืชและขนมตามเทศกาลแก่เพื่อนบ้าน ก่อให้เกิดความรักใคร่สามัคคีกันขึ้น
- 6) เพื่อเป็นการอำนวยความสะดวกทางสังคมและเศรษฐกิจ ด้วยการจัดงานในท้องถิ่น เป็นการ อนุรักษ์ประเพณีและส่งเสริมการท่องเที่ยวภายในประเทศอีกทางหนึ่งด้วย (พวงพิกุล มัชฌิมา, 2537)

อย่างไรก็ตาม พิธีทำบุญข้าวสากนี้ ไม่ใช่เป็นพิธีกรรมของพระพุทธศาสนา แต่เป็นพิธีกรรมการ บวงสรวงของพราหมณ์ ไม่ได้เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา มีข้อสันนิษฐานว่า พิธีกรรมดังกล่าว เป็นการทำพลี กรรมแก่เทวดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ตามความเชื่อของพราหมณ์ การทำบุญเนื่องในพิธีนี้ ก็คือ การทำบุญในฤดูที่ ข้าวออกรวงเป็นน่านม เพื่อจะให้เป็นสิริมงคลแก่ข้าวในนา อีกอย่างหนึ่ง เป็นการทำเพื่อเช่นบุรพชน คือ บิดา ปู่ ทวด ที่ล่วงลับไปแล้ว เมื่อพิธีกรรมนี้ไหลบ่าเข้ามายังประเทศไทย ก็พลอยประพติดตามพิธีของพราหมณ์ไป โดยปริยาย ทั้งนี้ ผู้ที่เคยนับถือศาสนาพราหมณ์ เมื่อเคยทำบุญตามฤดูกาลให้แก่พราหมณ์ ครั้นกลับมานับถือ พระพุทธศาสนาแล้ว เมื่อถึงกำหนดที่ตนเคยทำบุญไม่ละเลย เพราะมีความเชื่อว่า พระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา เป็นนือนาบุญวิเศษยิ่งกว่าพราหมณ์ จึงได้จัดทำถวายพระสงฆ์เหมือนที่เคยทำแก่พราหมณ์ ดังนั้น พิธีนี้ จึง ได้มาระคนปะปนอยู่ในพระพุทธศาสนา (พระมหาสันติ อุณจะนา, 2541)

สรุปได้ว่า ประเพณีการทำบุญข้าวสากนี้ ทำในเดือน 10 ตามจันทรคติ โดยชาวอีสานจะต้องเตรียม สิ่งของต่าง ๆ สำหรับนำไปแจกทานแก่เปรตชน เช่น ข้าว น้ำ อาหาร เสร็จแล้วนำไปวางไว้ตามสถานที่ต่างๆ ใน วัด เช่น ต้นไม้ กำแพงวัด จากนั้น ก็จะเข้าไปยังศาสนสถานเพื่อประกอบพิธีกรรมทางศาสนา คือ ทายกผู้เป็น หัวหน้าคณะญาติธรรม นำหัวพระ รับผิดชอบต่อพระสงฆ์สามเณรภายในวัด เมื่อท่านให้พรเสร็จ จึง นำห่อข้าวน้ำไปแจกและเรียกญาติมากินข้าวสากที่เตรียมไว้

วิเคราะห์ความเชื่อกับคุณค่าจริยะในสังคมไทย

ความเชื่อเรื่องบุญชั่ววอกปรากฏคุณค่าจริยะในสังคมไทย ดังนี้

1) หลักธรรมที่ปรากฏในประเพณีการทำบุญชั่ววอก

หลักธรรมที่ปรากฏในประเพณีบุญชั่ววอก ได้แก่ เรื่องกรรม ศรัทธา กัลยาณมิตร ความสามัคคี และกตัญญูทศเวที หากพิจารณาจากการกระทำที่มุ่งเจตนาเป็นหลัก กล่าวคือ เมื่อถึงเทศกาลดังกล่าวนี้มาถึง ชาวพุทธ ก็จะเตรียมสิ่งของ เช่น ข้าวปลา อาหาร เป็นต้น เพื่อนำไปถวายพระสงฆ์ส่วนหนึ่ง และนำไปไว้ตามสถานที่ต่างๆ ส่วนหนึ่งเพื่อให้ญาติของตนมารับในวันดังกล่าว ส่วนหลักธรรมที่ปรากฏเริ่มตั้งแต่หลักธรรมเรื่องกรรม ศรัทธา กัลยาณมิตร ความสามัคคีและความกตัญญูทศเวที ดังต่อไปนี้

ก) หลักกรรม

คำว่า “กรรม” มาจากภาษาบาลีว่า กมฺม (กร+รมม) การกระทำ การงาน กรรมมีรูปวิเคราะห์ว่า กรณํ กมฺมํ กรียเตติ วา กมฺมํ การกระทำชื่อว่า กัมมะ อีกอย่างหนึ่งที่ชื่อว่ากัมมะ เพราะอันบุคคลกระทำ ในภาษาไทยใช้ว่า “กรรม” กรรมเป็นคำกลาง ๆ ยังไม่ได้ระบุลงไปว่าดีหรือชั่ว เป็นเพียงการกระทำเท่านั้น กรรมจำแนกออกเป็น 3 ทางหรือที่เรียกว่าไตรทวาร (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 13 ข้อที่ 57 หน้า 55) คือ (1) การกระทำทางกาย เรียกว่ากายกรรม (2) การพูดหรือการกระทำทางวาจา เรียกว่าวจีกรรม (3) การคิดซึ่งถือว่าเป็นการกระทำทางใจ เรียกว่ามโนกรรม

การกระทำที่จัดว่าเป็นกรรมนั้นจะต้องเป็นการกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา เจตนาหมายถึงความตั้งใจหรือความจงใจ คือเป็นสิ่งที่ต้องคิดไว้ก่อนแล้วลงมือกระทำ ได้แก่เจตจำนง การเลือกคัดตัดสินใจ มุ่งหมายที่จะกระทำ หรือพลังนำที่เป็นตัวกระทำการ เจตนาหรือเจตจำนงนี้เป็นตัวนำ บังชี้ และกำหนดทิศทางแห่งการกระทำทั้งหมดของมนุษย์ เป็นตัวการหรือเป็นแกนนำในการริเริ่ม ประชุมแต่ง สร้างสรรค์ทุกอย่างจึงจัดเป็นตัวแท้ของกรรม (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2538) กล่าวคือถ้าการกระทำประกอบด้วยเจตนาที่ประกอบด้วยความไม่โลภ ไม่โกรธ ไม่หลง (กุศลมูล) เรียกว่ากรรมดี ถ้าการกระทำประกอบด้วยเจตนาที่ประกอบด้วยความโลภ โกรธ หลง (อกุศลมูล) เรียกว่ากรรมไม่ดี หรือกรรมชั่ว ส่วนการกระทำที่บุคคลทำโดยไม่มีเจตนาไม่เรียกว่ากรรม เช่นพระจักษุบาล (ไม่มีเจตนา)เหยียบสัตว์ตายไม่จัดเป็นกรรมคือปาณาติบาต โดยพระพุทธเจ้าให้ข้อวินิจฉัยไว้ว่า “ขึ้นชื่อว่าเจตนาเป็นเหตุให้สัตว์ตายของพระชินาสพทั้งหลายนับได้มี” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 11 ข้อที่ 186 หน้า 144-145) ดังนั้นเจตนาจึงจัดว่าเป็นแกนสำคัญที่สุดของการกระทำ เป็นสาระที่ทำให้การกระทำคือกรรมนั้น ๆ มีความหมาย ก็เพราะกรรมมีเจตนาเป็นมูลเหตุ และเป็นเกณฑ์ในการตัดสินการกระทำของมนุษย์ในทางพระพุทธศาสนาเช่นพุทธพจน์ว่า “เจตนาหิ ภิกขเว กมฺมํ วทามิ เจตยิตวา กมฺมํ กโรติ กาเยน วาจาเยน มนสา” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 22 ข้อที่ 63 หน้า 395) แปลว่า “ภิกษุทั้งหลาย เพราะอาศัยเหตุนี้ว่า เรากล่าวเจตนาว่าเป็นตัวกรรม บุคคลคิดแล้วจึงกระทำการด้วยกาย วาจา ใจ” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 22 ข้อที่ 63 หน้า 577) การกล่าวเช่นนี้ย่อมแสดงให้เห็นว่ามนุษย์มีเจตนาเป็นพื้นฐานของการกระทำ การกระทำที่ประกอบด้วยความตั้งใจของมนุษย์นั้นย่อมได้รับการประสมแต่งจากสาเหตุสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ แต่ก็มิใช่จะถูกจำกัดหรือกำหนดให้เป็นไปโดยสิ่งแวดล้อมเหล่านั้นโดยเด็ดขาด ทั้งนี้เพราะว่าในมนุษย์นั้นมีธาตุแห่งการริเริ่มซึ่งเรียกว่าอาร์พภาตฺ และมีการกระทำส่วนตัวซึ่งเรียกว่า อัตตการะ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 22 ข้อที่ 38 หน้า 489) อาร์พภาตฺ คือความสามารถในการริเริ่ม (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 22 ข้อที่ 38 หน้า 488-489) เพราะมนุษย์มีเสรีภาพในการเลือก

ทำกรรมเองเขาจึงต้องรับวิบากหรือผลของการกระทำ (พระเทพโสมถ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), 2547) ฉะนั้นเจตนาในการกระทำนั้นเองจึงจัดเป็นกรรม กระบวนการของกรรมหรือการทำงานของเจตนาดำเนินไปควบคู่กับกฎแห่งกรรม เพราะฉะนั้นเจตนาของการกระทำจึงเป็นเครื่องชี้วัดว่าเป็นกรรมหรือไม่

คำว่า “กรรม” ยังมีความหมายเกี่ยวข้องกับคำว่า “วิบาก” ซึ่งแปลตามตัวว่า “ผลที่เกิดขึ้น” เพราะเมื่อมีการกระทำคือกรรมเกิดขึ้นเมื่อใดก็ย่อมต้องมีผลคือวิบาก (กัมมวิปาก) อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้นในทันทีหรือภายหลัง ซึ่งผลนั้นอาจจะเป็นกุศลหรืออกุศลคือดีหรือชั่ว การกระทำที่ดีจะส่งผลให้เกิดผลคือความสุข การกระทำที่ชั่วจะส่งผลให้เกิดผลคือความทุกข์ การที่เจตนามีบทบาทต่อการกระทำก็เพราะเจตนาเป็นสังขารอย่างหนึ่งซึ่งเป็นสภาพที่ปรุงแต่งและจัดแจงการกระทำทางกาย วาจา และจิต ภาษาบาลีเรียกว่า กายสังขาร วจิตสังขาร และจิตตสังขาร (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 12 ข้อที่ 102 หน้าที่ 97) นั่นคือเจตนามีหน้าที่ปรุงแต่งจิตให้ดีหรือไม่ดี และสะท้อนออกมาทางการกระทำหรือการพูดเช่นพุทธพจน์ว่า “ธรรมทั้งหลาย มีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จด้วยใจ ถ้าคนมีใจชั่ว ก็จะทำชั่วหรือทำชั่วตามไปด้วย เพราะความชั่วนั้นทุกขย่อมติดตามเขาไป เหมือนล้อหมุนตามรอยเท้าโคที่ลากเกวียนฉะนั้น” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 25 ข้อที่ 1 หน้าที่ 23)

เมื่อพิจารณาจากอาการที่กระทำนี้ เรียกว่า เป็นกายกรรม และเป็นสุจริตกรรมไม่มีโทษภัยต่อใคร ตรงข้ามกับส่งเสริมการทำบุญให้เป็นประเพณีนิยมแก่อนุชนรุ่นหลังๆ ได้เป็นอย่างดี เพราะหากไม่มีการสืบทอดด้วยการกระทำเช่นนี้แล้ว บุญทั้ง 2 ชนิดนี้ ย่อมเสื่อมสูญไปในที่สุด ด้วยเหตุนี้ พระพุทธองค์จึงได้ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เจตนาอันเอง เราเรียกว่ากรรม บุคคลจงใจแล้วจึงกระทำด้วยกายด้วยวาจา ด้วยใจ” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 22 ข้อที่ 334 หน้าที่ 422)

ดังนั้น กรรม จึงเกิดจากการกระทำของเราเอง มิใช่มีใครมากำหนดการกระทำดี เรียกว่ากรรมดี การกระทำชั่ว เรียกว่า กรรมชั่ว ในการกระทำทุกอย่างย่อมมีผลเรียกว่า วิบาก ที่บุคคลผู้กระทำจะต้องเป็นผู้รับ สังคมไทยแต่เดิมได้มีการปลูกฝังค่านิยมเรื่องกรรม ให้เชื่อในกฎแห่งกรรม จนกระทั่งมีสำนวนไทยที่กล่าวกันว่า “ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว” และยกย่องคนดี คือ คนที่มีคุณธรรม.. (พุทธทาสภิกขุ, 2545) นอกจากนั้นแล้วหลักกรรม ที่ชาวพุทธถือปฏิบัติมานี้ จัดว่าเป็นหลักธรรมที่สำคัญหลักธรรมหนึ่ง ทางพระพุทธศาสนาและเป็นหลักธรรมที่มาจากศรัทธาพื้นฐาน มีความสำคัญและเกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตประจำวันของมนุษย์ แสดงให้เห็นถึงความคิด ที่มีความสัมพันธ์กับพฤติกรรม อันนำไปสู่การกำหนดค่านิยมและวิถีชีวิตของคนในสังคม (เชบา อ่อนนาค, 2548) ซึ่งคำว่า “กรรม” แปลว่าการกระทำ มีความหมายกลางๆ ใช้ได้ทั้งในทางดีและทางไม่ดี ถ้าเป็นกรรมดีเรียกว่า กุศลกรรม กรรมไม่ดีเรียกว่า อกุศลกรรม แต่ในความรู้สึกของคนไทยคำว่า กรรมมักหมายถึง การกระทำไม่ดี และผลของการกระทำไม่ดี (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 22 ข้อที่ 65 หน้าที่ 77)

หลักกรรมของชาวอีสานเข้าไปเกี่ยวข้องกับประเพณีการทำบุญข้าวสาก คือ กรรม เป็นการกระทำของบุคคลใน 3 ทาง คือ กาย วาจาและใจ กล่าวคือ การทำด้วยกาย หมายถึง ชาวอีสานมีการรวมตัวกันประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ทั้งทางศาสนาและทางความเชื่อของตนที่วัดในหมู่บ้านหรือชุมชน โดยเบื้องต้นมีการไหว้พระรับศีล ให้ทานแก่พระสงฆ์ เสร็จแล้ว จึงนำสิ่งของที่เตรียมไว้สำหรับแจกญาติผู้ล่วงลับหรือบรรพบุรุษนั้นไปวางตามสถานที่อันควร เช่น ข้างกำแพงวัด ข้างโบสถ์ และเรียกวิญญาณมากินอาหารที่เตรียมไว้

ข) หลักศรัทธา

คำว่า “ศรัทธา” หมายถึง ความเชื่อ ในภาษาไทยเป็นสิ่งที่อยู่ในความนึกคิดของมนุษย์ และมีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมที่แสดงออก ศรัทธาหรือความเชื่อ จะเป็นแรงดลใจให้มนุษย์มีพฤติกรรมต่างๆ อันจะนำไปสู่เป้าหมายที่ตั้งใจไว้ ดังนั้น ศรัทธาหรือความเชื่อ จึงมีอิทธิพลต่อการกำหนดวิถีชีวิตของแต่ละบุคคล และสังคมพระพุทธศาสนา มีหลักคำสอนที่ให้พุทธศาสนิกชนมีศรัทธาเป็นพื้นฐาน แต่เป็นศรัทธาที่มีเหตุผล ที่ผู้ศรัทธาสสามารถนำไปสู่การพัฒนาปัญญาได้ (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2543)

จะอย่างไรก็ตาม พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งเหตุผล มีระบบความเชื่อความศรัทธา ที่ตั้งอยู่บนรากฐานแห่งปัญญา ผู้ที่มีความเชื่อตามคำสอนในพระพุทธศาสนา สามารถนำไปปฏิบัติในการดำเนินชีวิตได้ ดังนั้น พระพุทธศาสนาจึงหมายถึง วิถีชีวิต อันเป็นระบบแห่งการดำเนินชีวิตจึงทำให้พระพุทธศาสนาแตกต่างจากศาสนาอื่น ความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผล เรียกว่า ศรัทธาในพระพุทธศาสนามีอยู่ 4 ลักษณะ ดังต่อไปนี้

1) กัมมสัทธา คือ เชื่อกรรม เชื่อกฎแห่งกรรม เชื่อว่ากรรมมีอยู่จริง คือ เชื่อว่าเมื่อทำอะไรโดยมีเจตนา มีความตั้งใจทำทั้งที่ตนรู้อยู่ ย่อมเป็นกรรม คือ เป็นความชั่วความดีมีขึ้นในตนเป็นเหตุปัจจัยก่อให้เกิดผลดีผลร้ายสืบเนื่องต่อไป การกระทำไม่ว่างเปล่าและเชื่อว่าผลที่ต้องการจะสำเร็จได้ด้วยการกระทำ มิใช่ด้วยอำนาจหรืออนาคยโชค เป็นต้น

2) วิปากสัทธา คือ เชื่อวิบาก เชื่อผลของกรรม เชื่อว่าผลของกรรมมีจริง คือ กรรมที่ทำแล้วต้องมีผล และผลต้องมีเหตุ ผลดีย่อมเกิดจากกรรมดี ผลชั่วเกิดจากกรรมชั่ว

3) กัมมัสสกตาสัทธา คือ เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของของตน เชื่อว่าแต่ละคนเป็นเจ้าของกรรมจะต้องรับผิดชอบเสวยวิบากกรรมของตนที่ได้ทำไว้แล้ว

4) ตถาคตโพธิสัทธา คือ เชื่อความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า มั่นใจในพระตถาคตว่าทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธะ ทรงพระคุณทั้ง 9 ประการ ตรัสธรรม บัญญัติวินัยไว้ด้วยดี ทรงเป็นผู้นำทางที่แสดงให้เห็นว่ามนุษย์คือเราทุกคนนี้ หากฝึกตนด้วยดีก็สามารถเข้าถึงภูมิธรรมสูงสุด บริสุทธิหลุดพ้นได้ ดังที่พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญไว้เป็นแบบอย่าง (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2543)

หลักศรัทธามีความเกี่ยวเนื่องกับการทำบุญข้าวสาก คือ ชาวอีสานได้บำเพ็ญบุญข้าวสากโดยมีพื้นฐานความเชื่อว่า หากตนได้ทำบุญอุทิศไปให้แก่ญาติผู้ล่วงลับไปแล้ว จะทำให้ญาติไม่ตกนรกและพ้นจากภาวะที่ทุกข์ยากลำบาก แต่หากใครไม่ทำบุญไปให้ญาติที่ตายไปก็ต้องทุกข์ยากลำบากต่อไปในอบายภูมินั้น

ค) หลักกัลยาณมิตร

คำว่า “กัลยาณมิตร” ในที่นี้ หมายถึง มิตรแท้ เพื่อนแท้ เพื่อนตาย เพื่อนที่คอยช่วยเหลือเพื่อนอย่างจริงใจโดยไม่หวังสิ่งใดตอบแทน เป็นมิตรที่หวังดี มีสิ่งดี ๆ ให้อภัยด้วยความจริงใจ (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2543) ซึ่งคุณสมบัติของกัลยาณมิตร (กัลยาณมิตรธรรม) ส่วนลักษณะเฉพาะตัวของกัลยาณมิตรจะต้องมีภูมิธรรม คือ ความเป็นสัทบุรุษ ได้แก่ ความเป็นผู้มีสัปปุริสธรรม 7 ประการ ประกอบด้วย 1) ธัมมัญญูตา เป็นผู้รู้หลักการและรู้จักเหตุ 2) อตถัญญูตา เป็นผู้รู้ความมุ่งหมายและรู้จักผล 3) อัตตัญญูตา เป็นผู้รู้จักตน คือรู้จักสถานภาพของตน 4) มัตตัญญูตา เป็นผู้รู้จักประมาณ หรือความพอดี 5) กาลัญญูตา เป็นผู้รู้จักกาลเวลาที่เหมาะสม 6) ปริสสัญญูตา เป็นผู้รู้จักชุมชน 7) ปุคคลัญญูตา เป็นผู้รู้จักบุคคล (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 23 ข้อที่ 68 หน้าที่ 143)

หลักกัลยาณมิตรที่เกี่ยวข้องกับการทำบุญข้าวสาก คือ เมื่อพิจารณาถึงความเชื่อมโยงระหว่างบุคคลที่เป็นกัลยาณมิตรกับการทำบุญข้าวสากแล้ว จะเห็นว่า มีความสัมพันธ์กันในด้านสังคมและเป็นหน้าที่ที่บุคคลควรปฏิบัติต่อบุพการีชน ที่ท่านล่วงลับดับขันธไปสู่ปรโลก ส่วนเหตุผลว่าทำไม จะต้องคบกัลยาณมิตร หรือมิตรที่ดีก่อนแล้วค่อยทำบุญได้นั้น ก็เพราะว่า หากคบคนเช่นใดก็ย่อมเป็นเช่นนั้นแล ด้วยเหตุนี้ หากคบหากัลยาณมิตรที่ดี ก็ย่อมจะนำพาให้ตัวเรารู้จักการเข้าวัด ฟังธรรม กินทาน ผลาญกิเลส ฉะนั้น การทำบุญอุทิศส่วนกุศลแก่ผู้ล่วงลับไปแล้ว ก็ย่อมอาศัย กัลยาณมิตร 2 ฝ่ายด้วยกัน คือ 1) ฝ่ายปฎิภาท คือ ผู้รับ ในที่นี้ได้แก่ พระสงฆ์ จะต้องเป็นกัลยาณมิตรของผู้จะถวาย 2) ฝ่ายทายก คือ ผู้ให้ ในที่นี้ได้แก่ ญาติโยมสาธุชนผู้มีจิตศรัทธาที่จะทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้แก่ญาติของตน เช่น พระเจ้าพิมพิสาร ได้ถวายทานแก่พระพุทธองค์พร้อมพระสงฆ์หมู่ใหญ่ เพื่ออุทิศส่วนกุศลแก่เปรตที่ประสบความทุกข์ในแดนเปรต

ง) หลักความสามัคคี

ความสามัคคี หมายถึง ความพร้อมเพรียงของหมู่คณะและถือว่าเป็นการนำความสุขมาแก่หมู่คณะอีกด้วย ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “สุขา สงฆสส สามัคคี” แปลว่า ความพร้อมเพรียงของหมู่คณะให้เกิดสุข” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 24 ข้อที่ 36 หน้า 77-78) หลักความสามัคคีที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับการทำบุญข้าวสาก คือ เมื่อถึงเทศกาลทำบุญ ชาวอีสานจะนิยมแสดงออกซึ่งความปรองดอง ความพร้อมเพรียงกันในการทำบุญแก่ผู้ล่วงลับไป คือ สมาชิกครอบครัว ได้มีส่วนร่วมแสดงออก ทั้งการสามัคคีทางกาย เช่น ช่วยขนขวายในธุระต่างๆ ที่ตนพึงจะกระทำได้ (พระมหาสุพจน์ คำน้อย, 2547) เช่น การนิมนต์พระสงฆ์มาสวดพุทธมนต์ การจัดเตรียมสถานที่ทำบุญ การเชิญแขกมาร่วมงาน ส่วนสามัคคีทางวาจา คือ การป่าวประกาศให้แก่ญาติทั้งปวงได้รับทราบว่าจะทำบุญให้แก่ผู้ล่วงลับในวันเดือนปีอะไร และจะประชุมปรึกษาหารือกันระหว่างเครือญาติว่าจะเชิญแขกมาร่วมกันเท่าใด และประการสุดท้าย สามัคคีทางใจ คือ ญาติทุกคนมีจิตใจมุ่งมั่นที่จะร่วมกันแผ่ส่วนกุศลไปให้แก่ผู้ตายด้วยศรัทธาในพระพุทธศาสนา และด้วยแรงใจที่เสียสละ กล้าทุ่มเทโดยไม่เห็นแก่ความเหน็ดเหนื่อยหรือคลายศรัทธาในการทำบุญอุทิศส่วนกุศล

จะอย่างไรก็ตาม ความพร้อมเพรียงในการทำบุญ จึงมีลักษณะศูนย์รวมจิตใจของญาติพี่น้องทั้งหมดให้ได้มาร่วมกัน พร้อมเพรียงกัน แม้ว่าบางคนจะมาไม่ได้จริง ๆ ก็จะต้องเสียสละเงินทองหรือวัตถุไทยธรรมอื่น ๆ เข้ามาร่วมด้วยเสมอ เพราะถือว่าเป็นเรื่องสำคัญ เป็นหน้าที่หรือภาระที่ชาวพุทธพึงปฏิบัติต่อญาติของตนเองด้วยความเคารพและยำเกรง ดังใน ตีโรกขทกสูตร ว่า บุคคลควรอุทิศส่วนบุญให้แก่ผู้ที่เป็นญาติและมิตรสหาย เมื่อเขาเหล่านั้นล่วงลับไปแล้ว โดยถือเป็นหน้าที่ประการหนึ่ง ซึ่งบุคคลพึงกระทำให้ปรากฏ (ญาติธมโม นิตฺสฺสโร) (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 11 ข้อที่ 198 หน้า 202)

จ) หลักความกตัญญูกตเวที

คำว่า “กตัญญูกตเวที” หมายถึง บุคคลผู้รู้คุณท่านและตอบแทนคุณท่าน ไทยตัดพุดเฉพาะกตัญญู แต่ความหมายหมายถึง กตเวทีด้วย (ประยูรฯ หลงสมบุญ, 2540) นอกจากนั้นแล้ว ความกตัญญูกตเวทีไม่ได้มีเฉพาะมนุษย์เท่านั้น ความรู้คุณของวัตถุสิ่งของเป็นกตัญญู ไม่ว่าจะเป็นถนนหนทาง บ้านที่พักอาศัย ธรรมชาติแวดล้อมที่เราอยู่ ทุกสิ่งล้วนมีบุญคุณ จึงมีภาษิตว่า “นิมิตฺตํ สาธุรูปานํ กตญญูกตเวทีตา” แปลว่า ความรู้คุณและประกาศตอบแทนคุณนั้นให้ปรากฏ เป็นเครื่องหมายของคนดี (พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), 2538)

ส่วนบุคคลที่รู้จักกตัญญูทเวทิตี ในทางพระพุทธศาสนา ถือว่าเป็นบุคคลที่หาได้ยากยิ่ง ซึ่งบุคคลประเภทนี้ มีอยู่ 2 ประเภท ได้แก่

1) บุพการี หมายถึง บุคคลผู้ที่ประกอบคุณงามความดีหรือบำเพ็ญประโยชน์ให้แต่ต้นโดยไม่ต้องคอยคิดถึงผลตอบแทน

2) กตัญญูทเวทิตี หมายถึง บุคคลผู้รู้อุปการะที่เขาทำแล้วและตอบแทน, ผู้รู้จักคุณค่าแห่งการกระทำดีของผู้อื่น และแสดงออกเพื่อบูชาความดีนั้น (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 20 ข้อที่ 364 หน้าที่ 108)

หลักความกตัญญูทเวทิตีที่เกี่ยวข้องกับการทำบุญข้าวสาก หมายถึง บุคคลผู้มีความกตัญญูรู้คุณท่าน เช่น บุตร ธิดา ญาติ เป็นต้น ได้บำเพ็ญทาน ศีล และภาวนา ตลอดจนบุญกิริยาวัตถุอื่น ๆ อีก เช่น การบำเพ็ญอุทิศส่วนบุญส่วนกุศลให้แก่ผู้ตาย การชวนขายในกิจที่ควรกระทำ การฟังธรรม เป็นต้น ล้วนเป็นกระบวนการชักฟอกจิต ให้มีคุณภาพห่างจากอกุศล และห่างจากบาปทั้งปวง แม้จะไม่ได้สละบาปได้หมด แต่ก็ถือว่าเป็นกระบวนการที่ส่งเสริมให้มนุษย์เราทำความดีได้ในหลายวิธี ฉะนั้น เพื่อบุคคลได้ตอบแทนโดยการทำบุญอุทิศแก่ผู้ตาย ท่านถือว่า เป็นคนรู้จักกตัญญูต่อผู้ให้อุปการะหรือผู้เคยให้ความช่วยเหลือตนมาแต่ก่อน และไม่ลืมบุญคุณของท่านเหล่านั้น จะเป็นญาติ คนเสมือนญาติ หรือพระสงฆ์ที่เราให้ความเคารพนับถือ เป็นต้น หากแสดงออกด้วยการทำความดีตอบแทนแล้วถือว่าเป็นคนดี เป็นคนนาคบหาทั้งสิ้น เพราะไม่ลืมคุณของคนอื่นที่เคยทำแล้วแก่ตนเอง (สาร สาระทัศนันทน์, 2530)

จะอย่างไรก็ตาม การทำบุญข้าวสากนี้ เป็นการอุทิศให้แก่เปรต ตามความเชื่อของคนอีสานเป็นระยะเวลาที่เปรตจะต้องกลับคืนเมืองนรก มีการส่งข้าวสาก และถวายสลากภัต โดยผู้ถวายจะต้องจับสลากชื่อพระภิกษุสามเณร เมื่อจับได้แล้วก็ถวายตามนั้น ไม่มีการเจาะจง การส่งข้าวสากจะนำห่อข้าวน้อยนำไปวางตามกิ่งไม้ กำแพงวัด ธาตุ โบสถ์ หลังจากนั้น ก็จะเก็บไปเลี้ยงผีตาแฮกที่ผีนาค เพื่อให้ตาแฮกรักษาความอุดมสมบูรณ์ของผลิตผล ข้อนี้เป็นการแสดงความกตัญญูของเจ้าของนาที่มีต่อเจ้าที่หรือผีตาแฮกที่คอยดูแลรักษาที่ดินทำกินให้เกิดความสมบูรณ์ (ธวัช ปุณโณทก, 2532) และอีกอย่างการทำบุญข้าวสากของชาวอีสาน ยังเป็นการแสดงความกตัญญูทเวทิตีที่มีต่อเปรต ด้วยการอุทิศส่วนกุศลแก่เปรตผู้ล่วงลับไปเกิดในเปรตวิสัยด้วย

บทสรุป

จากการศึกษาความเชื่อเกี่ยวกับประเพณีการทำบุญข้าวสากคือการทำบุญเพื่ออุทิศส่วนกุศลไปให้พระญาติของพระเจ้าพิมพิสารเป็นแนวปฏิบัติ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อแสดงออกซึ่งความมีน้ำใจหรือความกตัญญูรู้คุณต่อบรรพบุรุษหรือญาติที่ตนให้ความเคารพนับถือ เกรงว่าท่านเหล่านั้น จะตกทุกข์ได้ยากในอบายภูมิ จึงต้องทำบุญให้ท่านแล้วอุทิศเป็นกัลปนาผลโดยมีพระสงฆ์เป็นผู้รับไทยธรรม และเชื่อว่า เปรตบรรพชนเหล่านั้น จะได้รับและพ้นจากภาวะความทุกข์ในเปรตวิสัย

ข้อเสนอแนะ

บทความเรื่อง “บุญข้าวสาก: มิติความเชื่อและพิธีกรรมทางศาสนากับคุณค่าเชิงจริยสังคม” มีข้อเสนอแนะในเชิงปฏิบัติหรือการนำไปปฏิบัติได้จริง ในวิถีชีวิตของชาวพุทธดังนี้

ก) ด้านครอบครัว พึงให้ความสำคัญต่อบุคคลผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว เช่น บิดา มารดา หรือญาติผู้ใหญ่ซึ่งเป็นที่รักที่เคารพยำเกรงของสมาชิก หากท่านล้มหายตายจาก ก็ควรที่จะทำพิธีให้ถูกต้องตามแนวทางพระพุทธศาสนา

ข) ด้านพระสงฆ์หรือทางวัด ควรแนะนำประชาชนชาวพุทธ ให้รู้จักรักษาศีล ให้ทาน และเจริญจิตภาวนาฟังเทศน์ เมื่อญาติในครอบครัวเสียชีวิตลง และควรแนะนำให้ทำบุญอุทิศแด่พ่อแม่เหมาะสม

ค) ด้านทางราชการบ้านเมือง ควรส่งเสริมกิจกรรมทำบุญข้าวสาก ในเดือน 10 โดยส่วนงานที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ควรมีส่วนร่วมกับชาวบ้านในการอนุรักษ์ประเพณีบุญข้าวสาก เพื่อให้สืบทอดไปสู่อนุชนรุ่นหลังได้อย่างถาวร และควรเน้นที่กิจกรรมส่งเสริมให้ประชาชน เป็นคนรู้จัก “กตัญญูรู้คุณ” ทั้งนี้ ควรทำร่วมกันระหว่างบ้าน วัด และโรงเรียน เพราะเป็นศูนย์รวมในการทำงานระดับหมู่บ้านและตำบล

เอกสารอ้างอิง

- จันทร์ ไพจิตร. (2520). **ประมวลพิธีมงคลไทย**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2520.
- ชะบา อ่อนนาค. (2548). “การศึกษาความเชื่อเรื่องกรรมในพระพุทธศาสนาของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษา: ศึกษากรณีโรงเรียนชลบุรีสุขบพ จังหวัดชลบุรี”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ทองคำ อ่อนมะสีสอน. (2535). **วัดเจนนานุกรมพาสาลาว**. เวียงจันทน์: โรงพิมพ์เวียงจันทน์.
- ธวัช ปุณโณทก. (2532). **เที่ยวอีสาน**. ขอนแก่น: สถาบันวิจัยและพัฒนา.
- ประยุทธ์ หลงสมบุญ. (2540). **พจนานุกรม มคอ-ไทย**. กรุงเทพมหานคร: อักษรการพิมพ์.
- แปลก สนธิรักษ์. (2520). **พิธีกรรมและประเพณีไทย**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). (2543). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ 9. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาสันติ อุณจะนำ. (2541). “การศึกษาหลักธรรมคำสอนเรื่องเปรตในพระพุทธศาสนาที่มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิต ความเชื่อ และการปฏิบัติในวันสารทเดือนสิบของชาวพุทธ : ศึกษาเปรียบเทียบเฉพาะกรณีการชิงเปรตในจังหวัดนครศรีธรรมราช และการตานก๋วยสลากในจังหวัดลำพูน”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล.
- พระมหาสุพจน์ คำน้อย. (2547). “การศึกษาวิเคราะห์คำสอนเรื่องการอุทิศส่วนบุญในพระพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมมจิตโต). (2538). **ธรรมะและการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด.
- พุทธทาสภิกขุ. (2545). **ท่านพุทธทาสกับการศึกษา**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา.
- พวงพิกุล มัชฌิมา. (2537). “บุญข้าวประดับดินและบุญข้าวสากบ้านกุดรัง ตำบลกุดรัง อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม”. **วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สาร สารทัศน์นันท์. (2530). **ฮีตสิบสอง คลองสิบสี่**. เลย: วิทยาลัยครูเลย.

54 วารสาร มจร ปรัชญาปริทรรศน์ ปีที่ 3 ฉบับที่ 2 (กรกฎาคม – ธันวาคม 2563)

สมใจ ศรีหาล้า. (2550). “กลุ่มชาติพันธุ์ข้า-บรู: การสร้างและการปรับเปลี่ยนอัตลักษณ์”, วารสารสังคมลุ่มน้ำโขง, ฉบับที่ 1 (มกราคม-มีนาคม, 2550): 98.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. (2529). สารานุกรมพระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย.

อุดม บัวศรี. (2546). วัฒนธรรมอีสาน. ขอนแก่น: โรงพิมพ์คลังนานาวิทยา.

